

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-211М групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Попова Катерина Юріївна

Керівник: докторка соціол. н., професорка
Шапошникова Ірина Василівна

Рецензент: директорка Херсонської гімназії
№ 16 із вивченням мов національних меншин
Херсонської міської ради, Головченко
Крістіна Азерівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Поняття та особливості деструктивної поведінки підлітків у науковій літературі	7
1.2. Соціально-психологічні чинники виникнення деструктивної поведінки.....	10
1.3. Основні наукові підходи до вивчення та розуміння деструктивної поведінки.....	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	17
2.1. Система соціальної профілактики: сутність та принципи.....	17
2.2. Соціально-демографічна характеристика підлітків як групи ризику.....	19
2.3. Виявлення рівня поширеності та форм деструктивної поведінки серед підлітків	22
2.4. Оцінка ефективності існуючих профілактичних програм у школах, громадах, соціальних службах	26
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	37
3.1. Програма соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти	37
3.2. Залучення сім'ї, освітніх закладів, громадських організацій до діяльності щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків	43
3.3. Прогноз результативності та критерії оцінки ефективності Програми «Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти»	45
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство стикається з низкою проблем, пов'язаних із зростанням рівня агресії, девіантної та адиктивної поведінки серед підлітків. Підлітковий вік є критичним етапом становлення особистості, коли відсутність належної соціальної підтримки може призвести до формування стійких деструктивних моделей поведінки. В умовах соціально-економічних криз, воєнних викликів та зростання впливу медіа зростає потреба в ефективній системі соціальної профілактики, яка поєднує зусилля сім'ї, освітніх закладів, громадських організацій і державних структур.

Дослідженням цієї проблеми у різні періоди займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці (Ж. Піаже, Е. Еріксон, А. Адлер, К. Роджерс, В. Павелків, О. Безпалько, Г. Чорний та ін.), приділивши значну увагу вивченню соціально-психологічних чинників деструктивності, механізмів ресоціалізації та профілактики. Втім, попри наявний інтерес, проблема системного підходу до соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у сучасних вітчизняних умовах залишається недостатньо розробленою.

У період повномасштабного вторгнення російських військ на територію України та глибоких соціальних перетворень підлітки опиняються у ситуації підвищеного психологічного навантаження й невизначеності. На тлі цих подій у шкільному середовищі дедалі частіше можуть проявлятися ознаки агресії, булінгу, соціальної ізоляції, що свідчить про необхідність посилення профілактичної діяльності та пошуку дієвих способів корекції і підтримки. Водночас педагогічні працівники та фахівці соціальної сфери не завжди володіють ресурсами чи відповідними методичними рекомендаціями для системної роботи з підлітками, що перебувають у групі ризику. Це створює потребу у

науковому обґрунтуванні програми взаємодії всіх суб'єктів профілактики – сім'ї, школи, громади.

Крім того, вибір теми дослідження зумовлений особистим прагненням поглибити розуміння процесів соціальної профілактики та сприяти створенню безпечного середовища для розвитку підростаючого покоління. Професійна діяльність у сфері освіти й соціальної роботи дає можливість безпосередньо спостерігати наслідки недостатньої профілактичної роботи: втрату інтересу до навчання, відчуження, ризиковану поведінку. Саме ці спостереження стали поштовхом до дослідження ефективних способів формування системи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків, яка базується на довірі та взаємопідтримці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 02.09.2025 р. № 2).

Метою роботи є розробка та обґрунтування системи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків, визначення її ключових компонентів та можливостей впровадження в практичну діяльність соціально-педагогічної роботи.

Поставлена мета вимагає розв'язання цілої низки конкретних **завдань**, а саме:

1. Проаналізувати сутність і особливості деструктивної поведінки підлітків.
2. Узагальнити існуючі підходи до профілактики деструктивної поведінки підлітків та їх ресоціалізації.

3. Розробити Програму соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків і визначити критерії її ефективності.

Об'єкт дослідження – система соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Предмет дослідження – шляхи запобігання виникненню деструктивної поведінки підлітків у шкільному середовищі.

У ході роботи нами було застосовано такі **методи**, як: аналіз наукових джерел, узагальнення на основі опрацьованих джерел і практичного досвіду фахівців у галузі роботи з підлітками, порівняння досвіду профілактичної діяльності закладів освіти Івано-Франківської територіальної громади.

Наукова новизна дослідження:

1. Виконано аналіз сутності та особливостей деструктивної поведінки підлітків;
2. Узагальнено досвід профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти Івано-Франківської територіальної громади;
3. Розроблено й обґрунтовано Програму соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків;

Практичне значення роботи полягає у розробленні Програми соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків, яка може стати основою для створення навчально-методичних матеріалів і програм тренінгів. Програма може бути впроваджена у діяльність освітніх закладів, громадських організацій та місцевих органів влади. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані для підготовки до лекційних та семінарських занять з курсу «Теорія і практика соціальної роботи».

Апробація результатів дослідження відбувалася під час обговорювання та розгляду на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 07.10.2025 р. № 3), а також під час

попереднього захисту кваліфікаційної роботи на засіданні кафедри. Результати дослідження лягли в основу наукової публікації в електронному альманаху «Магістерські студії» (2025): **Попова К. Вивчення особливостей деструктивної поведінки підлітків у соціально-гуманітарних науках. *Магістерські студії: електронний альманах*. 2025. Вип. XXV. С.**

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел. Містить 3 рисунки та 1 таблицю. Основний текст роботи розміщений на 56 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття та особливості деструктивної поведінки підлітків у науковій літературі

У науковій літературі існує безліч піходів до визначення поняття деструктивної поведінки. Психологічний словник дає таке трактування: «деструктивність – негативне ставлення людини до самої себе або до інших і відповідна до цього ставлення поведінка. Д. є наслідком блокування позитивної енергії, створення перешкод на шляху до розвитку, до самоіснування, коли людині не вдається реалізувати свій потенціал» [30, с. 72].

У широкому розумінні деструктивна поведінка характеризується як система дій, що порушує соціально прийнятий устрій та становить загрозу як для самої особистості так і для усього суспільства. Один із підходів до пояснення поняття предствлено в працях Чорного Г., де автор стверджує, що «деструктивна поведінка полягає у вираженні людиною агресії, яка за вектором може бути спрямована як на самого себе, так і на середовище, що оточує її: інших людей, предмети нематеріального світу тощо» [40, с. 712].

На думку Павелківа В., деструктивна поведінка вікової категорії «підлітки» потребує розгляду з чотирьох вимірів «асоціальних самовиявів, як опозиційна, агресивна чи кримінальна поведінка» [24, с. 177].

На нашу думку, деструктивна поведінка – це прояв негативних психічних реакцій особистості у формі руйнівних дій, що спрямовані проти себе, оточуючих чи соціальних норм у період складних життєвих обставин.

У цьому контексті доцільно розмежувати низку суміжних понять таких, як:

1. Девіантна поведінка описана Гусаровим С. «як поведінка, яка не відповідає існуючим у суспільстві нормам, правилам, ролям» [10, с. 3]. Прояви цього типу не завжди несуть за собою руйнівний характер. До прикладу, підлітки нерідко стають частинами різноманітних субкультур, виражаючи свою приналежність до них через епатажний зовнішній вигляд.
2. Делінквентна поведінка у працях [11, с. 71] та [41] являє собою дії, що не відповідають нормам чинного законодавства і можуть призводити до кримінальної відповідальності.
3. Як різновид деструктивної поведінки розглядається адиктивність — дії пов'язані з вживанням психоактивних речовин або надмірним захопленням азартними чи комп'ютерними іграми, Інтернетом, тощо [33, с. 108].
4. Асоціальна поведінка — термін, що охоплює будь-які прояви, спрямовані проти соціальних норм та інтересів суспільства (від непокори батькам до хуліганства) [9, с. 9].

Вчені також звернули увагу на особливості прояву деструктивної поведінки:

- «Вживання наркотичних речовин
- Незахищений секс
- Самоушкодження
- Насильство (словесне або фізичне) щодо людей або тварин
- Знищення майна» [Переклад автора, 42].

Нами вважається, що свідченням прояву деструктивної поведінки підлітків також є:

1. Бродяжництво.
2. Прогулювання уроків.
3. Відмова щодо відвідування школи.

4. Самоізоляція (небажання спілкуватись з однолітками).
5. Крадіжки.
6. Вбивство.

У науковій літературі виділяють два основних типи деструктивної поведінки, що відрізняються за характером спрямування. За цією класифікацією існують «зовнішньо деструктивні» та «внутрішньо деструктивні» дії, які контрастують за своїми намірами [13, с. 5].

Перший тип націлений на руйнування соціально прийнятих норм з безпосередньою шкодою не тільки для себе, а й для суспільства, тоді ж як для другого характерними є саморуйнація виключно власної особистості. Зовнішню деструктивну поведінку підлітка ще називають «асоціальною», оскільки вона виявляється у антисоціальних формах, що складають основу порушень закону та передбачають кримінальну, адміністративну та цивільну відповідальність. Індикатором прояву саме цього типу деструктивної поведінки слугують навмисне завдання матеріальних збитків оточуючим, розбій, крадіжки, хуліганство та навіть вбивство. Менш очевидним, проте не менш значущим показником є участь у цькуванні, прогулювання уроків, відмова відвідування школи, обман, бродяжництво. В умовах недостатнього виховання чи прагнення до самоствердження іноді виникає бажання руйнувати, і тоді вандалізм виступає як засіб вираження себе через навмисне псування предметів, надбань мистецтва або створення графіті. Часто підліткам бракує емпатії, що виражається не тільки в булінгу однолітків, а і в знущанні над тваринами.

Верховний Суд України у звіті «Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2021 році» [36] надає перелік правопорушень, згідно якого передбачено юридичну відповідальність вже з 16 років, а за вчинення особливо тяжких злочинів

неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності з чотирнадцятирічного віку.

На противагу вищезазначеному, внутрішньо деструктивна поведінка має виключно самоорієнтовний характер дій. Найчастіше проявляється в формі адиктивної поведінки. Через вплив стереотипів і соціальних очікувань підлітки нерідко займаються голодуванням чи недоїданням, або ж навпаки – переїдають через стрес, що дуже часто залишається поза увагою дорослих, проте являє собою первинні ознаки розладу харчової поведінки. Так звані «сигналом тривоги» слугують виражені видозміни тіла через татуювання, пірсинги, а особливо різання чи обпікання. Це свідчить про те, що підліток відчуває дискомфорт у пошуках своєї ідентичності, що підлягає особливому контролю з боку сім'ї, педагогів, шкільних психологів та соціальних працівників.

1.2. Соціально-психологічні чинники виникнення деструктивної поведінки

Деструктивна поведінка, як правило, є наслідком складної взаємодії біологічних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників, що створюють несприятливе середовище для гармонійного розвитку особистості. Соціально-психологічні передумови виникнення цього феномену серед неповнолітніх посідають найбільше місце в дослідженнях сучасної соціології, психології та педагогіки, адже саме вони визначають особливості соціалізації підлітка та його подальше формування життєвих орієнтирів.

Деякі дослідники переконані у тому, що першоджерелом виступають біологічні особливості розвитку особистості: генетичні передумови (схильність до тих чи інших поведінкових проявів, що передається від батьків), фізіологічні відхилення чи психічні розлади, що ускладнюють соціальну адаптацію. Однак самі по собі вони рідко

визначають поведінку, адже вирішальним фактором є вплив соціального середовища [32, с. 45].

Соціально-психологічними чинниками, на думку Луб'янського О. [16, с. 187], є:

1. Сімейні відносини. Саме сім'я — її психологічний клімат, стиль виховання, стосунки між батьками та дітьми становлять те середовище, що формує уявлення про себе й світ. Відсутність належної підтримки, авторитету чи любові з боку батьків часто призводить до того, що дитина шукає взірці поведінки серед асоціальних груп.

Згідно з доповіддю Головного хірурга США про молодіжне насильство, існують певні форми сімейної дисфункції, які можуть значно підвищити ризик появи деструктивної поведінки у підлітків [42].

До них належать високий рівень конфліктів або агресії між батьками, проживання у родині, де бракує емоційної та психологічної підтримки, наявність у батьків невирішених травм чи досвіду насильства. Негативно впливають також надмірно поблажливий або, навпаки, занадто протекціоністський стиль виховання, відсутність чітких правил і відповідальності, вживання психоактивних речовин у сім'ї. Окрім цього, певні культурні або гендерні очікування, що закріплюють контроль чи агресію як норму, також можуть формувати підґрунтя для деструктивної поведінки підлітків.

2. Авторитет педагогів. Неправильні методи педагогічного впливу є передумовою того, що підліток не отримує позитивних моделей виховання поза межами сімейного кола, що несе за собою наслідки для успішної соціалізації в дорослому віці [16, с. 187].
3. Місце підлітка у системі відносин з однолітками. Якщо спілкування носить негативний чи конфліктний характер, підліток починає почуватися відчужено, що може спровокувати розвиток деструктивних форм поведінки. Нерідко брак довіри та підтримки

з боку дорослих підштовхує дитину до пошуку визнання у небезпечних компаніях [16, с. 187].

4. Не менш значущими є індивідуально-психологічні передумови деструктивності. Вони проявляються у деформації системи цінностей, слабкому розвитку моральних якостей, когнітивних відхиленнях та емоційній нестабільності. Підлітки з низьким рівнем самооцінки прагнуть компенсувати почуття неповноцінності через протиправні чи агресивні дії, намагаючись таким чином утвердити власну значимість. Особливо небезпечними стають кризові події — смерть чи втрата батьків, розлучення в сім'ї, ув'язнення близьких, психічні хвороби. Вони створюють у дитини відчуття соціальної ізоляції та духовної порожнечі, що нерідко веде до деструктивних форм поведінки.

Можна впевнено стверджувати, що виникнення деструктивної поведінки серед підлітків варто розглядати як результат складної взаємодії соціальних і особистісних чинників. Найбільший вплив справляє сімейне середовище, яке визначає як почуття власної цінності дитини, так і її майбутні соціальні орієнтири. Деструктивна поведінка у багатьох випадках є спробою надолужити брак уваги чи любові, тому важливо з'ясувати першопричини цих проявів для кожного індивіда, адже профілактика має починатися з налагодження сімейних відносин та створення позитивного психологічного клімату вдома.

1.3. Основні наукові підходи до вивчення та розуміння деструктивної поведінки

На зламі XX - XXI століть у науковій літературі сформувалося кілька концептуальних підходів до розуміння профілактики деструктивної поведінки. Кожен науковець пропонує власне бачення механізмів і шляхів подолання деструктивності, водночас наголошуючи

на певних принципово різнорідних аспектах розвитку особистості. Нижче розглянемо деякі з них, а саме: психоаналітичний, біхевіористський, когнітивний, гуманістичний, соціологічний і системний підходи.

Психоаналітичний підхід

Прийнято вважати, що цей підхід було започатковано Зігмундом Фройдом і розвинено його послідовниками (зокрема А. Фрейд). Автор трактує розлади поведінки як прояв неусвідомлених внутрішніх конфліктів. Відповідно до цієї парадигми, агресія, протест чи аутоагресивні дії є формою символічного вираження витіснених бажань та незадоволених базових потреб [39, с. 39]. Для підліткового віку, який характеризується посиленням спонтанних імпульсів та кризою ідентичності, подібні механізми постають особливо гостро.

Сильними сторонами цього підходу є глибокий аналіз внутрішніх мотивацій та увага до неусвідомлених причин, які безпосередньо можуть впливати на розлади поведінки. Однак, надмірна зосередженість на індивідуальній психодинаміці, ігнорування соціокультурного середовища та складність практичної перевірки гіпотез робить цей підхід недосконалим.

Біхевіористський підхід

Напрямок біхевіоризму, у витоків якого стояли американський психолог Б. Скіннер та науковець українського походження А. Бандура, розглядає деструктивну поведінку як передбачену реакцію, що формується внаслідок імітації поведінки зовнішнього світу [28, с. 113]. Наприклад, якщо агресивні дії підлітка викликають схвалення групи чи забезпечують досягнення бажаного результату, вони закріплюються як поведінковий патерн. Особливо важливим постає механізм «соціального навчання». Оскільки підлітки все ще певною мірою зберігають деякі особливості дитячого періоду розвитку, а саме наслідування, вони схильні копіювати моделі поведінки батьків і ровесників, які мають авторитет у їхніх очах. Перевагою цих поглядів є практична

спрямованість, оскільки цей підхід пропонує конкретні методи впливу, зокрема системи підкріплень та моделювання бажаної поведінки. Однак, недостатня оцінка внутрішніх мотиваційних і когнітивних процесів робить це пояснення надто спрощеним.

Когнітивний підхід

А. Бек, як основоположник цього підходу вбачає деструктивну поведінку як наслідок спотворення переконань і ірраціональних схем мислення [19, с.142]. Підлітки, які інтерпретують світ крізь призму негативних установок, наприклад: «я нікому не потрібен», «я один проти цілого світу», схильні вдаватися до агресії чи аутоагресії. У цьому розумінні вирішальним є не стільки сама ситуація, яку пережила людина, а когнітивне осмислення набутого досвіду.

На основі розробок цієї теорії, широкого розповсюдження набула когнітивно-поведінкова терапія, яка в тому числі знаходить своє використання для профілактики аутоагресивної поведінки. Однак є підстави вважати, що підхід не може слугувати єдиним джерелом запобігання деструктивності через певну редукцію особистості до когнітивних структур, недооцінку емоційних та соціальних детермінант.

Гуманістичний підхід

В гуманістичному аспекті висвітлюють проблему ряд зарубіжних та вітчизняних вчених: К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, Е. Фромм, С. Максименко [Цит.: за 1, с. 190]. Поведінкові відхилення згідно цього підходу є результатом нереалізованого потенціалу. Відсутність умов для саморозвитку, неприйняття суспільством, дефіцит любові, та загроза безпеці — усе це створює підґрунтя для девіацій. Дослідники наголошують, що саме у підлітковому віці формується образ «Я» та закладаються пошуки сенсу життя, тому акцентують увагу на важливості формування позитивного потенціалу особистості та створенні сприятливого середовища розвитку. Однак ми вважаємо, що за цього

підходу існує певна абстрактність та невизначеність чітких механізмів корекції поведінки.

Соціологічний підхід

Е. Дюркгейм розглядає розлади поведінки через призму впливу суспільних структур та норм. Він визначає девіації як наслідок «аномії» — «стан заплутаності і дезорієнтації в суспільстві під час криз або радикальних соціальних змін» [35, с. 35]. Його послідовники підкреслювали роль соціальної нерівності: коли легітимні шляхи досягнення успіху заблоковані, індивід вдається до нелегальних засобів.

Системний підхід

Вітчизняні дослідники: Безпалько О., Заверіко Н., Чередниченко О. [14, с. 163], як представники поглядів системного підходу, розглядають деструктивну поведінку як продукт взаємодії різних підсистем: сім'ї, школи, однолітків, соціального оточення. Деструктивність трактується не як властивість окремої особистості, а як дисфункція системи в цілому. Для прикладу, різного роду адикції та правопорушення серед підлітків можуть розглядатися як відображення конфліктів у родині або як реакція на відчуження у шкільному середовищі.

Є очевидним, що цей підхід до профілактики є досить ефективним через комплексність та інтегративність аналізу, врахування багаторівневих впливів. Однак виникає низка сумнівів через складність реалізації в практичній роботі, оскільки системний аналіз потребує значних ресурсів і залучення багатьох фахівців.

Сучасна наука дедалі частіше наголошує на необхідності інтеграції різних концепцій аби не лише глибше зрозуміти витoki деструктивної поведінки, але й розробляти комплексні програми профілактики, що враховують як індивідуальні, так і соціально-культурні особливості розвитку підлітка.

Висновок до розділу 1

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що поняття деструктивної поведінки підлітків є багатовимірним, тому трактується вченими з різних позицій. Ми визначили, що деструктивна поведінка – це прояв негативних психічних реакцій особистості у формі руйнівних дій, що спрямовані проти себе, оточуючих чи соціальних норм у період складних життєвих обставин.

Деструктивна поведінка у підлітковому віці має характерні особливості прояву, що варіюються від словесної агресії, обману, бродяжництва, відмови від навчання до крадіжок, насильства чи вбивства. Її основною ознакою є руйнівна спрямованість — як зовнішньо (проти соціальних норм і суспільства), так і внутрішньо (проти самого себе).

Соціально-психологічними чинниками деструктивної поведінки підлітків є: сімейні обставини, вплив шкільного середовища, що визначається не тільки авторитетом педагога у вихованні особистості, а і місцем підлітка у системі відносин з однолітками. Деструктивність підлітка нерозривно пов'язана з кризою ідентичності, потребою у самоствердженні, дефіцитом емоційної підтримки та невмінням конструктивно розв'язувати конфлікти.

Наукові підходи до пояснення деструктивної поведінки формують різні пояснювальні моделі до розуміння цього феномену: психоаналітичний підхід розглядає її як прояв несвідомих внутрішніх конфліктів; біхевіористський — як реакцію, сформовану через наслідування поведінки оточення; когнітивний пояснює деструктивність викривленнями мислення та негативними установками; гуманістичний — відхилення як наслідок нереалізованого потенціалу особистості; соціологічний акцентує увагу на впливі суспільних структур; системний підхід розглядає деструктивну поведінку як результат дисфункції сім'ї, школи, соціального оточення.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Система соціальної профілактики: сутність та принципи

Соціальна профілактика у науковому дискурсі розглядається як багаторівнева система дій, спрямованих на попередження виникнення та розвитку негативних соціальних явищ, що порушують процес соціалізації особистості.

Низка вітчизняних авторів, покликаючись на Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2009) наголошують, що соціальна профілактика «спрямована на попередження складних життєвих обставин, аморальної, протиправної поведінки та вияв негативного впливу на життя і здоров'я соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді» [18, с. 67].

Натомість, сутність профілактики виявляється не лише у запобіганні конкретним девіаціям, а й у формуванні умов для гармонійної соціалізації особистості. Є дискусійним питанням щодо взаємозв'язку профілактики та ресоціалізації. Відзначимо, що саме профілактика має попереджувальний характер, тоді як ресоціалізація спрямована на відновлення соціально прийнятних форм поведінки у тих осіб, які вже зазнали соціальної дезадаптації або девіацій [5, с. 6]. Якщо профілактика діє до появи проблеми (або на ранніх її етапах), то ресоціалізація працює після її виникнення. Наприклад, профілактична робота у школі включає тренінги з формування життєвих навичок, інформаційні кампанії, психологічну підтримку учнів групи ризику.

Як правило, система соціальної профілактики ґрунтується на низці принципів, які забезпечують її цілісність і наукову обґрунтованість [23, с. 22 – 26].

До них належать:

1. Принцип превентивності, що передбачає спрямованість діяльності на запобігання соціальним відхиленням до того, як вони набудуть хронічних форм. Його сутність полягає в системному виявленні причин і умов девіацій, їх нейтралізації на ранніх етапах розвитку особистості.
2. Соціальна профілактика повинна здійснюватися через взаємодію різних суб'єктів (освітніх, медичних, правоохоронних, соціальних інституцій), об'єднаних спільною метою — формування безпечного соціального середовища. Цим обумовлений принцип комплексності. Наприклад, профілактика підліткової агресії потребує одночасних дій школи, сім'ї, соціального педагога та психолога.
3. Профілактичні заходи мають бути диференційовані залежно від рівня ризику та вікових особливостей дітей і підлітків, що зумовлює принцип адресності. Різні підходи застосовується залежно від індивідуальних особливостей підлітків.
4. Реалізація профілактики можлива лише за умови об'єднання зусиль держави, громади, сім'ї, громадських організацій, волонтерських об'єднань. Як наголошує О. Безпалько, ефективність профілактики прямо залежить від рівня міжвідомчої співпраці та горизонтальних зв'язків у громаді [2; 3; 4].
5. Усі форми профілактичної діяльності повинні ґрунтуватися на визнанні цінності особистості (принцип гуманізму), її права на гідність, вибір та індивідуальний шлях розвитку.
6. Соціальна профілактика має спиратися на доказову базу, результати соціологічних і психологічних досліджень, а не на випадкові дії.

Вітчизняна практика соціальної роботи має за аксіому виокремлення трьох рівнів соціальної профілактики. Її поділяють на «первинну, вторинну й третинну» [38, с. 142].

Згідно з цим, первинна профілактика спрямована, першочергово, на запобігання виникненню девіантних форм поведінки серед усіх дітей і молоді. Вона покликана на формування позитивних соціальних орієнтирів, цінностей здорового способу життя, розвиток навичок спілкування. Основна ціль цього етапу – не допустити виникнення проблеми. Реалізація роботи відбувається за допомогою виховних годин, просвітницької діяльності та інтерактивних тренінгів.

Вторинна профілактика здійснюється для осіб, що перебувають у групі ризику або ж мають ознаки початкових проявів деструктивної поведінки. У підлітків це може виявлятися через прогулювання шкільних занять, агресію до однокласників, академічна відсталість. Вторинний рівень покликаний на виявлення та раннє втручання, надання індивідуальної допомоги, консультування, соціальний супровід постраждалих.

І нарешті, третинна профілактика спрямована на осіб, у яких вже сформувались сталі патерни поведінкових відхилень. На цьому етапі важливо створити умови попередження рецидивів, ресоціалізації через індивідуальні психокорекції, групові терапевтичні програми, наставництво, участь у програмах пробації.

2.2. Соціально-демографічна характеристика підлітків як групи ризику

Підлітковий вік (приблизно від 12 до 18 років) є періодом інтенсивних фізіологічних, соціальних, психологічних змін та формування нової ідентичності. Молодь потрапляє до групи ризику виникнення різних девіантних проявів, психоемоційного напруження,

особливо в умовах соціально-економічних нестабільностей (наприклад, пандемія COVID-19) чи збройних конфліктів. У цьому контексті важливо зрозуміти, чому підлітки вважаються групою ризику, тому доцільно простежити їх соціально-демографічні характеристики: вік, стать, сімейний стан, умови виховання та інші фактори.

У дослідженні UNICEF (в межах вивчення адаптивності підлітків, які проживають у зоні конфлікту на сході України) охоплювалася вікова група 13–17 років [Цит.: за 17, с. 9]. Саме цей віковий діапазон характеризується посиленою потребою у соціалізації, пошуку власної ідентичності. Зростає значимість впливу однолітків, виникають нові звички психосоціального характеру. У ширшому розумінні, вітчизняні дослідження вікової категорії підлітків часто вбачають складність у встановленні чітких меж підліткового віку. Взявши до уваги загальнонаукові підходи, доцільно вважати підлітками осіб віком приблизно від 10 до 19 років [12, с. 35].

Цей віковий етап супроводжується чіткими періодами розвитку: ранній підлітковий вік (10–14 років), середній (15–16 років) і пізній (17–19 років). Кожен із цих етапів має свої характерні ризики — наприклад, у ранньому підлітковому віці можуть переважати проблеми соціальної адаптації, у середньому — питання ідентичності та тиск групи, а в пізньому — вибір майбутнього професійного та життєвого шляху.

Дослідження UNICEF виявило суттєві гендерні відмінності щодо внутрішніх (тривога, депресія, посттравматичний стрес) і зовнішніх (агресивна поведінка, делінквенція) проявів. Зокрема, дівчата в дослідженні значно частіше демонстрували ризики внутрішньої дистресії, тоді як хлопці — схильність до зовнішніх порушень поведінки [Цит.: за 17, с. 17]. Це дає підстави вважати, що стать видозмінює внутрішні та поведінкові реакції підлітків на стресові чи травматичні чинники, а також впливає на шляхи підтримки та інтервенцій, потрібних для зменшення ризику.

Сімейне середовище є одним із найважливіших факторів, що формують ризики або захисні реакції для підлітків. У роботі Діалектової Є. [12] аналізуються: рівень ризику виникнення поведінкових відхилень в залежності від типу сім'ї, у якій проживає підліток, рівень матеріально забезпечення, підтримка з боку батьків, насильство чи зловживання у родині.

У цьому контексті важливо зважати на те, чи живе підліток у повній сім'ї (обоє батьків), неповній (один з батьків), чи взагалі в прийомній чи соціальній установі. Неповні родини часто асоціюються з більшими ризиками — зокрема, через зниження батьківського контролю, нестачу емоційної підтримки, підвищений рівень конфліктності. Сімейна підтримка та залученість батьків до життя дитини значно знижують ризик емоційних розладів і сприяють підвищенню рівня адаптивності навіть у несприятливих умовах проживання. Найбільш стійкими до впливу конфліктних подій виявилися підлітки, які повідомили про довірчі стосунки в сім'ї, адекватну турботу та відчуття безпеки.

Важливим соціально-демографічним показником є умови проживання. Житло, безпечні умови, доступ до ресурсів (освітніх, культурних, медичних) — усе це формує сприятливе середовище для розвитку підлітка. Цей фактор ризику прямо впливає на психосоціальні та поведінкові наслідки серед підлітків, зростаючи в умовах конфлікту.

У дослідженні «Доказовий аналіз психосоціальної адаптивності підлітків у зоні конфлікту та роль системи освіти як захисного середовища», проведеному під егідою UNICEF, було враховано «насильство в родині» як одну із змінних, і виявили, що сімейне насильство має прямий зв'язок з поведінковими проблемами молоді (агресія, делінквенція, деструктивність), а також із посиленими внутрішніми труднощами (тривога, депресія) [Цит.: за 17, с. 17].

Як окремий ризик досліджується шкільне середовище. Підлітки з високим рівнем відчуття шкільної приналежності рідше демонструють

внутрішні форми прояву деструктивності, такі як тривога чи депресивність, та зовнішні прояви девіантної поведінки, включно з агресією чи порушенням дисципліни. Навпаки відсутність підтримки і відчуття ізоляції сприяють соціальній дезадаптації, підвищують ризик конфліктної поведінки та емоційної нестійкості.

2.3. Виявлення рівня поширеності та форм деструктивної поведінки серед підлітків

Виявлення рівня поширеності та форм деструктивної поведінки серед підлітків є одним із визначальних етапів сучасних соціальних досліджень. Для оцінки таких проявів використовують комплексні дані, отримані шляхом масових опитувань учнів, педагогів, представлених у формі статистики правоохоронних органів, Міністерства освіти і науки України та Центру громадського здоров'я МОЗ України.

За результатами масштабного всеукраїнського опитування педагогів, проведеного Міністерством освіти і науки України у 2023-2025 роках, більше половини педагогів відзначають відсутність випадків булінгу у своїх закладах освіти [7]. (Див. Рис. 2.3.1, Рис. 2.3.2.)

Педагогічна оцінка поширеності булінгу серед підлітків
(листопад 2023-січень 2024)

Рисунок 2.3.1. – Педагогічна оцінка поширеності булінгу серед підлітків (листопад 2023 - січень 2024) (Джерело: розроблено автором за [7])

Педагогічна оцінка поширеності булінгу серед підлітків
(листопад 2024 - січень 2025)

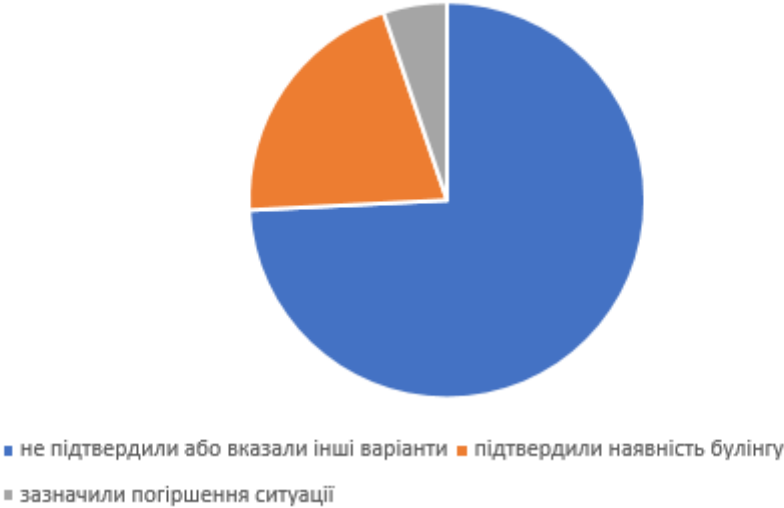

Рисунок 2.3.2. – Педагогічна оцінка поширеності булінгу серед підлітків (листопад 2024 - січень 2025) (Джерело: розроблено автором за [7])

Результати першого дослідження можна розглядати як своєрідний індикатор того, як педагоги сприймають проблему булінгу у класах після початку повномасштабного вторгнення. Більшість респондентів, а саме понад дві третини, зазначили, що випадків булінгу не фіксувалося, що на перший погляд може створювати враження безпечного навчального середовища. Водночас майже шістнадцять відсотків повідомили про періодичні прояви цього явища, а ще одинадцять із половиною відсотків вказали, що про випадки цькування їм було відомо раніше, проте наразі про подібні ситуації їм не відомо. Наведені дані свідчать про непоміченість чи відсутність систематичного характеру проблеми.

Друга діаграма відображає тенденцію до більш відкритого визнання проблеми булінгу на рівні школи. Вчителі, які підтвердили наявність залякування, становили понад двадцять відсотків, тоді як лише невелика

частка, п'ять відсотків, зазначила, що ситуація погіршилася після початку вторгнення.

Для спростування педагогічної невизначеності щодо наявності випадків булінгу підлітків у шкільному середовищі наведемо статистику результатів аналогічного опитування серед учнівської молоді. (Див. Рис. 2.3.3. Відсоток учнів, що підтверджують випадки булінгу)

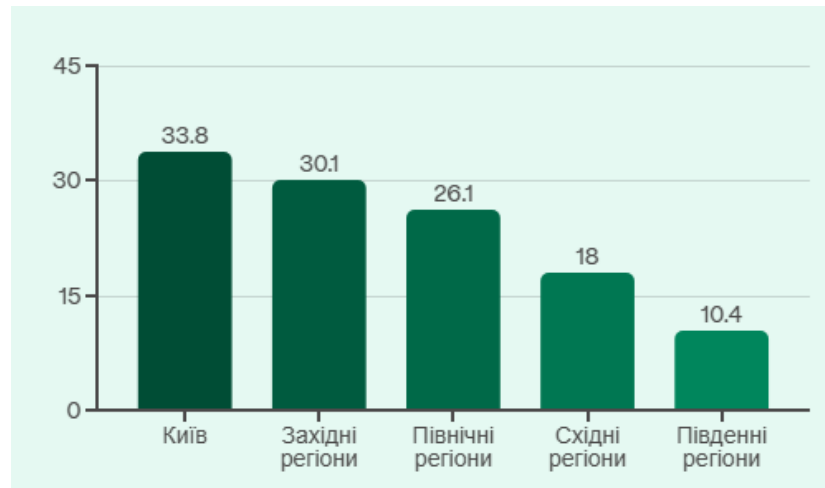

Рис 2.3.3. Відсоток учнів, що підтверджують випадки булінгу (Джерело: розроблено автором за [7])

Дані учнівського опитування демонструють дещо іншу картину. До прикладу, у Києві третина опитаних школярів повідомила про регулярні прояви булінгу, що вдвічі перевищує оцінку вчителів. Такі розбіжності можуть свідчити про нерозпізнання або небажання педагогів відкрито обговорювати проблему, а також про суб'єктивне сприйняття ситуації учнями та вчителями.

Очевидно, що проведений аналіз свідчить про масштабність проблеми булінгу як прояву зовнішньо деструктивної поведінки у навчальному середовищі та необхідність системного підходу до її вирішення. Поширеність агресивної поведінки серед підлітків характеризується різними формами прояву, від словесної агресії до фізичного насильства, а також включає соціальну ізоляцію постраждалих,

що негативно впливає на їхню соціальну адаптацію та психоемоційний стан.

Особливої уваги заслуговують адиктивні прояви деструктивної поведінки. Центр громадського здоров'я МОЗ України надає статистичні дані мінародного проєкту ESPAD, згідно якого 85,7 % українських підлітків пробували алкоголь хоча б один раз у житті, при цьому 38,6 % споживали алкоголь майже щотижня [8].

Вживання алкоголю у підлітковому віці створює ризик формування залежності, що перетікає у деструктивну поведінку та порушень соціальної адаптації. Дані свідчать, що алкоголь виступає не лише як індивідуальна поведінкова проблема, а й як соціальний чинник, що взаємодіє з іншими проявами деструктивної поведінки. Крім того, окремі дослідження показують, що підлітки з високим рівнем стресу та конфліктними стосунками в сім'ї більш схильні до експериментів із психоактивними речовинами, що підкреслює комплексний характер факторів ризику.

Не менш важливим є рівень правопорушень серед підлітків, що належить до кримінальної деструктивної поведінки. За даними Верховного Суду України, у значній частці злочинів фігурують неповнолітні. Згідно звіту «Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2021 році» [36, с. 34], у 2021 р. судами розглянуто 2 997 кримінальних справ, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних і психотропних речовин. Із цієї кількості 47,7 % випадків стосувалися використання наркотиків для особистого вживання, а 37,2 % — збуту та розповсюдження серед населення, у тому числі в підлітковому середовищі. Ці показники демонструють, що проблема адиктивної поведінки серед молоді тісно пов'язана з кримінальними проявами. Додатково встановлено, що понад 60 % неповнолітніх правопорушників

мали досвід уживання психоактивних речовин або перебували в оточенні осіб, схильних до такого ризику.

За категоріями злочинів, найбільшу частку у структурі деструктивної поведінки підлітків становлять правопорушення проти власності (крадіжки, грабежі, розбої) — понад 45 % усіх злочинів, скоєних неповнолітніми. Близько 18 % становлять злочини, пов'язані з насильством або агресією (завдання тілесних ушкоджень, участь у бійках, хуліганство). Ще близько 10 % припадає на адиктивну поведінку, яка має ознаки кримінальної відповідальності, — незаконне придбання, зберігання чи вживання наркотичних речовин [36, с. 35].

Це підтверджує наявність серйозного кримінального аспекту деструктивної поведінки серед молоді, що включає не лише адиктивні прояви, а й правопорушення проти власності та особистої безпеки інших осіб. Аналіз статистичних даних дозволяє констатувати, що серед неповнолітніх відбувається значна концентрація ризикованої поведінки, що охоплює соціальні, психологічні та кримінальні аспекти життя.

2.4. Оцінка ефективності існуючих профілактичних програм у школах, громадах, соціальних службах

Продемонструвати оцінку ефективності існуючих профілактичних програм у школах чи громадах є досить складним завданням, оскільки не існує стандарту, згідно якого ми можемо точно з'ясувати рівень результативності профілактичної роботи. Показником дієвості не може слугувати виключно відповідність формальним критеріям, таким як, ступінь проінформованості суб'єктів, відносно яких здійснювалась превентивна діяльність. У цьому контексті також важливо закласти основу для розвитку позитивної системи цінностей і сформувати відповідні звички та навички для подальшого розвитку безпечної поведінки.

До проблеми дослідження ефективності профілактичних систем зверталися дослідники організації ЮНЕСКО та проаналізувавши міжнародний та вітчизняний досвід, пропонують низку критеріїв, більшість з яких була спільною для програм, що довели свою ефективність [22, с. 55]. До них належать:

1. Розробка кваліфікованими фахівцями (науковці у галузі охорони здоров'я, педагогіки тощо).
2. Наявність науково обґрунтованих підходів та завдань.
3. Спланованість ходу роботи згідно принципів покрокового (поетапного) становлення поведінкових патернів з урахуванням індивідуально-особистісних, соціально-психологічних та пізнавальних чинників формування поведінки.
4. Зважання на актуальні проблеми підлітків та рівень їх проінформованості щодо проблеми.
5. Практичний розгляд конкретних кейсів, що становлять загрозу здоров'ю, шляхи їх запобігання та подолання.
6. Мають на меті сформувати або посилити навички комунікації, вміння аналізувати та самостійно ухвалювати рішення, мати власну думку аби протистояти негативному впливу.
7. Організовані від 30 і більше заходів на рік.
8. Основу навчально-виховного процесу складає принцип рівності, за якого передбачається активна участь підлітків як творців освітнього середовища.
9. Зважання на соціокультурні особливості регіону та спільноти, в якій проживають підлітки.
10. Врахування гендерно-вікових, пізнавальних можливостей.
11. Простота, зрозумілість, доступність викладу інформації.
12. Залучення родини як первинного джерела формування поведінки;

13. Посилюють систему взаємодії закладу освіти зі службами, що надають професійну допомогу (медичні послуги, психологічна та соціальна підтримка).

Нами було проаналізовано профілактичну діяльність десяти закладів загальної середньої освіти Івано-Франківської територіальної громади. Усі вони зосереджують увагу на таких деструктивних проявах серед підлітків як: булінг і кібербулінг, агресивна поведінка, конфлікти, соціальна дезадаптація, адиктивна поведінка. Організація роботи в ліцеях регламентована на підставі наявних документів, зокрема річних планів профілактичної роботи, наказів, внутрішніх звітів та положень шкільних психологічних служб. Детальніше розглянемо кожен з них.

У Ліцеї №1 Івано-Франківської міської ради (<http://www.school1.if.ua/>) профілактична діяльність розгортається як цілеспрямована та регулярна робота, де педагогічний колектив приділяє увагу формуванню якісної взаємодії між учнями, розвитку навичок самоконтролю та емоційної регуляції. Психологічна служба організовує тренінги, на яких учні опановують методи управління конфліктами, навички ефективного спілкування та розвитку емпатії. В рамках плану заходів щодо протидії булінгу на 2024-2025 [26] навчальний рік педагоги інтегрують виховні години з тематичними блоками щодо запобігання насильству, формування толерантності та розвитку соціальної компетентності. У школі активно проводяться тематичні акції, включаючи тижні протидії булінгу, інтерактивні заняття, квести та рольові ігри, що дозволяють учням на практиці відпрацьовувати навички конструктивного спілкування.

Паралельно проводяться інформаційні кампанії для батьків і технічного персоналу школи, які включають лекції, консультації та розповсюдження методичних матеріалів для підтримки безконфліктного виховання підлітків. Обов'язковою формою контролю дирекція ліцею визначає моніторинг соціально-психологічного клімату класів та

регулярне анкетування учнів, батьків та працівників закладу. Це дозволяє виявляти потенційно проблемні ситуації, оперативно коригувати стратегії профілактики та адаптувати індивідуальні підходи до конкретних учнів.

Аналогічні напрями профілактики діють і в ліцеї №2 Івано-Франківської міської ради (<https://ifschool2.e-schools.info/>). Адміністрація закладу робить особливий акцент на формуванні навичок соціальної компетентності, розвитку емоційного інтелекту та формуванні соціально відповідальної поведінки серед учнів. Психолог проводить систематичні індивідуальні та групові консультації, де учні опановують техніки самоконтролю, вирішення конфліктів та методи конструктивної взаємодії в колективі. Школа активно реалізує освітні та позакласні проекти, спрямовані на розвиток толерантності, співпраці та колективної взаємопідтримки. Таким чином, у 2025 - 2026 навчальному році запланована зустріч з представниками юрисприденції, яка покликана не лише збільшити рівень обізнаності учнів щодо булінгу, але які наслідки він несе за собою з погляду законодавства [25].

Важливою складовою є інтеграція антибулінгових тем у навчальні будні. У цьому аспекті знаходять вияв тематичні тижні для підлітків, такі як «16 днів проти насильства, Тиждень доброти, Антибулінг тиждень, День толерантності» [25]. Усе це дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними навичками та формувати усвідомлене ставлення до соціальних норм. Виховні години, інтерактивні ігри, рольові вправи та тематичні дискусії дають можливість учням відпрацьовувати навички конструктивного реагування на конфліктні ситуації в умовах безпечного навчального середовища. Школа активно залучає батьків до профілактичної роботи через відкриті заняття, консультації, круглі столи та тематичні зустрічі, що забезпечує комплексний підхід до формування безпечного шкільного середовища.

У ліцеї №3 (<https://school3.if.ua/>), що вирізняється поліетнічним середовищем і функціонуванням одразу двох мов навчання — російської

та польської, система соціально-психологічної профілактики деструктивної поведінки підлітків побудована багаторівнево. Психологічна служба закладу [29], до складу якої входять практичний психолог і соціальний педагог, поєднує просвітницьку, корекційну, діагностичну, консультативну та реабілітаційну діяльність. На основі регулярної психодіагностики визначаються проблемні аспекти розвитку учнів, рівень адаптації, емоційний стан, схильність до конфліктності чи ризикованої поведінки. Особлива увага приділяється етапам шкільної адаптації — переходу з початкової до середньої школи, а також професійному самовизначенню старшокласників. Це дозволяє вчасно попереджати емоційні зриви, формувати усвідомлену поведінку та підтримувати стабільний психологічний клімат у класах.

Педагогічний колектив розглядає превенцію як складову освітнього процесу. У школі активно проводяться тренінги, рольові ігри, обговорення конфліктних ситуацій, що допомагають учням навчитися ненасильницькому спілкуванню. Психолог супроводжує підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають труднощі у спілкуванні або схильні до девіантних проявів. Соціальний педагог координує підтримку дітей-сиріт, дітей із малозабезпечених родин, сімей з ознаками соціальної дезадаптації, а також тих, хто перебуває на внутрішньому шкільному обліку. Робота з цими категоріями спрямована не лише на контроль, а передусім — на соціальну реабілітацію, корекцію самооцінки, підвищення впевненості в собі.

Враховуючи мультикультурний контекст школи, одним із головних завдань стало виховання толерантності, взаємоповаги та культури спілкування між представниками різних етнічних груп. Учні навчають цінувати багатоманітність, розуміти соціальні відмінності, приймати інших такими, якими вони є. З цією метою проводяться заняття, дискусії та тематичні години спілкування, присвячені питанням миру, прав людини, уникнення дискримінації.

У структурі профілактичної діяльності важливе місце займає Шкільна служба порозуміння (ШСП) — ініціатива, що поєднує елементи медіації та ровесницької підтримки. Старшокласники проходять спеціальне навчання з посередництва у вирішенні конфліктів і стають своєрідними “миротворцями” серед однолітків. Вони допомагають своїм ровесникам розв’язувати суперечки мирним шляхом, пропонуючи конструктивні способи вирішення проблем. Ця практика формує довіру між учнями, знижує рівень агресивності в середовищі, навчає відповідальності за власні дії.

Окрему частину профілактичної роботи становить система протидії булінгу. Ліцей розробив докладний алгоритм дій щодо виявлення, попередження та реагування на випадки цькування. Педагоги, батьки й діти ознайомлені з нормативно-правовими актами, що регламентують механізм реагування. Заявники можуть повідомити про булінг у будь-який спосіб — письмово, електронною поштою чи особисто. Заяви реєструються, а випадки оперативно розглядаються спеціальною комісією, до складу якої входять директор, психолог, соціальний педагог і представники батьківської спільноти.

Система реагування побудована з урахуванням принципів конфіденційності та правового захисту усіх сторін. Якщо факт булінгу підтверджується, адміністрація повідомляє відповідні служби — ювенальну поліцію та службу у справах дітей, а також забезпечує надання допомоги всім учасникам ситуації: як потерпілим, так і тим, хто вчинив агресію. Для останніх розробляються індивідуальні програми корекції поведінки, консультації з психологом, бесіди з батьками.

З метою формування безпечного освітнього простору в ліцеї реалізується комплексна програма профілактики насильства, що охоплює інформаційні, тренінгові, консультаційні та виховні заходи. Протягом навчального року проводяться тематичні тижні («Стоп булінгу», «Школа без насильства»), круглі столи для педагогів, ранкові зустрічі для

молодших класів, перегляд навчальних фільмів, інтерактивні заняття. Батьків залучають через тематичні збори, індивідуальні консультації, інформаційні буклети.

Важливою рисою діяльності ліцею є постійний моніторинг соціально-психологічного клімату. Практичний психолог здійснює регулярні опитування, анкетування, спостереження за учнями, фіксує динаміку змін у колективах. Ці дані стають підставою для планування подальших профілактичних заходів. Такий системний підхід дозволяє закладу не лише своєчасно виявляти ризикові ситуації, а й будувати превенцію на основі реальних показників, а не лише припущень.

Психологічна служба ліцею №6 (<https://lyceum6.if.ua/>) цього річ проводить тренінги «Ментальне здоров'я та рівновага», «Стрес та емоційне відновлення» [31, с. 77] години спілкування з елементами тренінгу з питань емоційного відновлення, профілактики стресів і кібербулінгу. Діє консультпункт «Скринька довіри», який дозволяє виявляти приховані конфлікти, а також проводяться медіаційні сесії для примирення сторін. Значну увагу приділено підвищенню обізнаності педагогів — вони проходять онлайн-курси на платформах «Prometheus» і «EdEra», а також беруть участь у професійних дискусіях щодо попередження булінгу [31, с. 76 – 77].

Ліцеї №10 (<https://sites.google.com/view/school10>), 11 (<https://www.lyceum11.if.ua/>), 15 (<https://school1508.webnode.com.ua/>) та Староугринівський ліцей Новицької сільської ради (<https://stug.licey.org.ua/>) в загальному, приділяють рівноцінну увагу інтеграції профілактичних заходів у навчальні дисципліни, проводячи тематичні тренінги та практикуми з розвитку емоційної компетентності, саморегуляції та соціальної відповідальності. Школи організовують інформаційні кампанії серед учнів і батьків, спрямовані на формування культури безконфліктної взаємодії. Регулярне анкетування, моніторинг соціально-психологічного клімату класів та участь учнів у тематичних

проектах дозволяють оцінювати ефективність заходів та своєчасно коригувати стратегії профілактики [20; 21; 6; 37].

Цікавими для дослідження є особливості інтеграції профілактичної діяльності в освітнє середовище, де наявне поглиблене предметне вивчення чи вузька спеціалізація.

У Івано-Франківському спортивному ліцеї (<https://lyceum.if.ua/>) профілактична діяльність органічно поєднується з особливостями освітнього середовища, де головна увага зосереджена на фізичному розвитку, самодисципліні та формуванні здорового способу життя. Враховуючи підвищене фізичне та емоційне навантаження учнів-спортсменів, педагогічний колектив орієнтує профілактичні програми не лише на запобігання деструктивним проявам, а й на зміцнення психологічної стійкості, розвиток стресостійкості та навичок командної взаємодії. У рамках шкільної стратегії реалізуються тематичні «тижні здоров'я», що об'єднують спортивні змагання, лекції медиків і бесіди з психологами [27].

Особлива увага приділяється роботі з профілактики агресії, перфекціонізму, професійного вигорання серед підлітків-спортсменів. Практикуються індивідуальні консультації психолога і спортивного лікаря, групові зустрічі зі спортивними тренерами-менторками, які допомагають формувати здорову самооцінку і вміння приймати власні межі. Значну частину профілактичної роботи становлять колективні заходи — квести, спортивно-інтелектуальні ігри, волонтерські акції, що сприяють розвитку командного духу й соціальної відповідальності.

В Івано-Франківському природничо-математичному ліцеї імені Івана Пулюя (<https://www.pmlicej.com/>) профілактичні програми впроваджені з урахуванням специфіки навчального середовища, орієнтованого на поглиблене вивчення природничих, математичних наук, технологій та дослідницької діяльності. Тут профілактична робота інтегрується у навчальний процес через міждисциплінарний підхід —

поєднання психологічної, етичної та науково-пізнавальної складових [15].

Високий інтелектуальний рівень навчального навантаження потребує профілактики емоційного вигорання, тривожності та зниження мотивації. Учні залучаються до проектів соціальної дії, наприклад, ініціативи, що сприяють розвитку емпатії, командної роботи та відповідальності. Діє також система «учнівського наставництва», коли старшокласники допомагають молодшим адаптуватися до навчального середовища, попереджаючи прояви ізоляції чи девіантності.

Отже, проведений нами аналіз профілактичних програм в десяти освітніх закладах Івано-Франківщини демонструють високий рівень інтеграції у навчально-виховний процес і спрямовані на формування безпечного середовища. У більшості шкіл програми охоплюють профілактику булінгу та насильства, розвиток навичок міжособистісної взаємодії, формування ціннісних орієнтацій, психологічну підтримку учнів у кризових ситуаціях, а також роботу з батьками та педагогічним колективом. Значна увага приділяється психоемоційному здоров'ю, адаптації молодших школярів, профілактиці стресів у старшокласників, формуванню навичок конструктивного вирішення конфліктів і розвитку толерантності у мультикультурному середовищі.

Сильними сторонами програм є систематичність заходів, комплексний підхід до психологічного та соціального супроводу, активна участь учнів у ролі медіаторів, регулярний моніторинг психологічного клімату класів і залучення батьків та громадських служб.

Водночас, загальною слабкою стороною є обмежена кількість індивідуальних програм для учнів «групи ризику» та потреба у додаткових інтерактивних тренінгах, особливо для старшокласників.

Висновок до розділу 2

Соціальна профілактика ґрунтується на низці принципів: превентивності, комплексності, адресності, зв'язків у громаді,

гуманності, обґрунтованості. Вітчизняні науковці виокремлюють три рівні профілактики: первинна, вторинна та третинна. Первинна профілактика націлена на недопущення виникнення проблеми, вторинна - на виявлення та раннє втручання, надання індивідуальної допомоги, соціальний супровід постраждалих; третинна – створення умов для попередження рецидивів, ресоціалізації осіб, що зазнали впливу негативних явищ.

Розуміння соціально-демографічної характеристики підлітків є важливим у контексті соціальної профілактики деструктивної поведінки. Молодь віком від 10 до 19 років потрапляє до групи ризику виникнення різних девіантних проявів. Дослідження UNICEF виявило, що дівчата в дослідженні значно частіше демонстрували ризики внутрішньої дистресії (тривога, депресія, посттравматичний стрес), тоді як хлопці — схильність до зовнішніх порушень поведінки (агресивна поведінка, делінквенція). Дані досліджень Міністерства освіти і науки України, Центру громадського здоров'я МОЗ України та Верховного суду України демонструють рівень поширеності деструктивної поведінки та визначають форми її прояву серед підлітків. За результатами опитувань МОН у Києві третина опитаних школярів повідомила про регулярні прояви цькування; Центр громадського здоров'я повідомляє що 85,7 % українських підлітків пробували алкоголь хоча б один раз у житті; Звіт Верховного суду демонструє кількість кримінальних справ щодо використання наркотиків для особистого вживання, збуту та розповсюдження серед населення, злочинів пов'язаних з насильством або агресією (завдання тілесних ушкоджень, участь у бійках, хуліганство).

З метою подальшої розробки Програми профілактики деструктивної поведінки було проаналізовано десять закладів загальної середньої освіти Івано-Франківської територіальної громади. Усі вони зосереджують увагу на таких деструктивних проявах серед підлітків як: булінг і кібербулінг, агресивна поведінка, конфлікти, соціальна

дезадаптація, адиктивна поведінка. Організація роботи в ліцеях регламентована на підставі наявних документів, зокрема річних планів профілактичної роботи, наказів, внутрішніх звітів та положень шкільних психологічних служб.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1. Програма соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти

За даними аналізу, здійсненого у 2.4., нами виявлено шляхи запобігання виникненню деструктивної поведінки підлітків у шкільному середовищі.

1. Забезпечення відповідних умов для учнівської молоді до розвитку емоційного інтелекту (навички самоусвідомлення, розуміння соціальної відповідальності, вміння приймати виважені рішення, відчуття непорушності власних кордонів та повага до кордонів інших);
2. Залучення до активної участі підлітків до встановлення норм для взаємодії одне з одним;
3. Створення потенціалу для безбар'єрного, безпечного спілкування, що заохочує до колективного розв'язання конфліктів і унеможлиблює їх подолання без вирішення його негативних аспектів;
4. Формування довіри до педагогічного складу та родини як до інституцій, що прагнуть допомогти у складних життєвих ситуаціях без жодної упередженості та дискримінації з їхнього боку;
5. Інформування щодо осіб, які надають допомогу у разі виникнення відповідної потреби;
6. Сприяння ґрунтовній роботі у опануванні освітніх і позакласних матеріалів;
7. Стимулювання підлітків до розвитку своїх здібностей та пошуку талантів, що в перспективі покращуватиме їхню самооцінку та нагальодить спілкування з однолітками;

8. Інструктування щодо послідовності дій, доступних для розуміння усіх учасників навчального процесу щодо запобігання насильства та цькування у шкільному середовищі;
9. Настанови для педагогічного, технічного персоналу школи, учнівської молоді та їх батьків щодо розпізнання, розрізнення конфлікту від булінгу та попередження їх подальшого розвитку.

До плану заходів, що мають на меті попередження виникнення деструктивних явищ в закладах загальної середньої освіти пропонуємо включити наступні:

1. Групові заняття для підлітків, що перебувають у групі ризику розвитку деструктивної поведінки.
2. Індивідуальні консультації для молоді та їх батьків щодо профілактики деструктивної поведінки та ресоціалізації.
3. Артерія «Я — творець свого життя».
4. Казкотерапія, ігрова терапія «Світ без конфліктів».
5. Тренінги «Я і мої емоції», «Як подолати злість», «Мир починається з мене».
6. Участь підлітків у волонтерських ініціативах.
7. Онлайн-семінари для соціальних працівників, педагогів, психологів, технічних співробітників школи з питань профілактики та протидії деструктивної поведінки підлітків.

Це і дає можливість запропонувати Програму «Система соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти».

До складу робочої групи з реалізації Програми пропонуємо включити дільничних соціальних працівників, шкільних психологів, представників батьківських громадських об'єднань, фахівців центрів соціальних служб та адміністрації закладу загальної середньої освіти.

Реалізація запропонованих заходів покликана:

1. Формувати систему переконань в учасників профілактичної діяльності щодо неприйнятності девіантних проявів в міжособистісній комунікації.
2. Мати практичну значимість у становленні свідомої та активної позиції протистояння проявам цькування, агресії, адиктивності, тощо.
3. Збігатися з необхідністю реалізації у відповідному закладі та зважати на його фактичні можливості щодо впровадження.

Таким чином у таблиці 3.1. наведено Програму «Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти».

Таблиця 3.1.

Загальні положення

Назва програми	Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти
Територія впровадження програми	Івано-Франківська територіальна громада
Цільова аудиторія / бенефіціари програми	Учні закладів загальної середньої освіти віком 10 – 18 років, схильні до девіацій або такі, що перебувають у групі ризику; батьки чи опікуни, зацікавлені у позитивному розвитку своїх дітей, педагогічні та соціальні працівники, психологи закладів загальної середньої освіти.
Мета програми	1. Запобігти появі деструктивної поведінки серед учнів шляхом соціально-психологічної підтримки та профілактичних заходів.

	2. Сформувати навички конструктивного спілкування, регулювання конфліктних ситуацій, емоційної самодопомоги. 3. Знизити ризику прояву булінгу та агресивної поведінки. 4. Забезпечити психо-соціальну та правову підтримки учнів.
Завдання програми	1. Надати психологічну та соціальну підтримку підліткам, які перебувають у зоні ризику прояву деструктивної поведінки та забезпечити розвиток їхнього емоційного самоконтролю. 2. Запобігти розвитку деструктивності в учнів, що схильні до правопорушень, шляхом їх залучення до суспільнокорисної діяльності. 3. Підвищити рівень проінформованості серед педагогів та батьків щодо методів запобігання та корекції деструктивної поведінки підлітків.
Термін реалізації програми	2026 – 2028 рр.
Фінансування	Програма може фінансуватися з фондів місцевих громад, за рахунок благодійних внесків, як грантовий проєкт
Напрями діяльності	
Найменування виду діяльності	Форми реалізації
Психосоціальна допомога	1. Здійснення групових занять для учнівського колективу, серед яких є підлітки, що мають

підліткам, що мають ознаки деструктивної поведінки	схильність до агресивної поведінки, відчуженості, девіантних проявів; - Індивідуальні консультації для підлітків, що мають ознаки прояву деструктивності; - Використання технік арттерапії, ігрової терапії, казкотерапії (ранній підлітковий вік) для зниження емоційної напруги у класі.
Робота з раннім виявленням деструктивної поведінки підлітків	- Соціально-психологічна діагностика рівня тривожності, агресивності, відчуття соціальної ізоляції для окремих осіб. - Контроль поведінкових проявів учнів через регулярні анонімні анкетування, що надаються психологом або соціальним працівником навчального закладу, бесіди з педагогічним персоналом щодо спостережень загальної атмосфери у класі, включення до обговорення проблемних питань на батьківських зборах. - Створення системи раннього втручання шляхом організації робочої групи, що включатиме соціального працівника навчального закладу, класного керівника та шкільного психолога. Вони самостійно оцінюють ситуацію та визначають подальшу стратегію щодо допомоги підлітку. У разі необхідності залучаються зовнішні органи реагування: служба у справах дітей, представники національної поліції, тощо.

Профілактично-корекційні практикуми	1. Проведення групових тренінгів розвитку комунікативних навичок, емпатії, толерантності та самоконтролю. Наприклад застосування тренінгових програм «Я і мої емоції», «Як подолати злість», «Мир починається з мене». 2. Заняття з формування позитивної «Я-концепції» та самооцінки за допомогою використання рольових ігор, групових дискусій.
Застосування цифрових ресурсів	1. Створення шкільної онлайн-платформи психологічної підтримки, де учні анонімно можуть звернутися за допомогою. Також особи, відповідальні за роботу цього ресурсу можуть створити свою сторінку у соціальних мережах для розповсюдження контенту з порадами щодо самодопомоги, мотиваційні відео, проводити опитування. 2. Онлайн-консультації для підлітків та їх батьків.
Підвищення рівня обізнаності щодо проблеми деструктивної поведінки серед педагогічного та технічного персоналу закладу	1. Проведення онлайн-семінарів, робочих зборів для соціальних працівників, педагогів, психологів, технічних співробітників з питань профілактики деструктивної поведінки. 2. Забезпечення умов для обміну досвідом через професійні спільноти, онлайн-курси, вебіари.

Заохочення учнівської молоді до активної громадської діяльності	1. Закликати підлітків до участі у волонтерських ініціативах, самоорганізації гуманітарних акцій, що сприяє появі відчуття приналежності до суспільнокорисної діяльності та усвідомлення власної важливості. 2. Участь у організації шкільного самоврядування, наприклад, формування шкільного парламенту. Як самостійний орган учнівського управління може ухвалювати організацію соціальних чи екологічних ініціатив, що посилює у підлітків почуття відповідальності, важливості співпраці та турботи про навколишній світ.
---	---

3.2. Залучення сім'ї, освітніх закладів, громадських організацій до діяльності щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків

Сім'я є першою соціальною інституцією соціалізації підлітка, тому вкрай важливо залучити батьків до профілактичної діяльності. Їхня участь полягає не тільки в контролі поведінки своєї дитини, але, першочергово, у формуванні довірливих стосунків та емоційного зв'язку з підлітком. Саме сімейна підтримка чи її відсутність часто стає визначальним фактором у спроможності підлітка уникати деструктивних форм поведінки та здатності подолання кризових ситуацій.

На сьогоднішній день існує необхідність у підвищенні обізнаності батьків щодо культури виховання підлітків. Інструментом для реалізації такої потреби можуть слугувати різноманітні тренінги та батьківські

клуби, консультативні зустрічі з шкільним психологом та соціальним працівником. Спілкування з фахівцями закладу освіти, в якому безпосередньо навчається підліток, допоможе побачити недоліки виховання «зі сторони» та сформулювати нові уявлення щодо власної дити, окрім того, це покращить рівень комунікації в родині, навички розпізнання емоцій та неконфліктного спілкування. У той же час, школа залишається основним простором для соціалізації підлітка.

Оскільки навчальний заклад не може функціонувати відокремлено від громади, окремим напрямом його діяльності варто відзначити залучення громадських організацій у освітній процес.

Багато громадських організацій з Івано-Франківська реалізують програми щодо профілактики девіантних проявів серед дітей та молоді. Зокрема, Центр дозвілля дітей та юнацтва за місцем проживання (<https://www.kluby.if.ua/>) являє собою простір для позашкільної активності учнів, де підлітки можуть відвідувати гуртки за інтересами. Підрозділ громадської організації «Всеукраїнська громадська організація “Солідарна молодь”» (https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/44510483/) регулярно проводить освітні заходи для молоді, приймає участь у волонтерських ініціативах, надає психоемоційну групову підтримку для тих, хто цього потребує. На базі нещодавно реорганізованого виконавчого комітету Новомиколаївської сільської ради Скадовського району Херсонської області було засновано громадський центр «Вільні разом» (https://t.me/Kherson_Hub), що не тільки надає допомогу внутрішньо переміщеним особам, а і сприяє їх інтеграції у життя Івано-Франківської територіальної громади. Напрями діяльності спільноти досягають також роботу з підлітками через інтерактивні заняття та альтернативні активності у вільний час.

Це свідчить про активну залученість до проблем подолання підліткових поведінкових відхилень. Тому, на нашу думку, ефективним

напрямом у системі профілактики деструктивної поведінки постає співпраця закладів загальної середньої освіти з громадськими організаціями. Міжінституційна взаємодія може відбуватися у формі спільних просвіницьких заходів, організації волонтерських проєктів. Наприклад, фахівці громадських організацій можуть час від часу проводити інтерактивні лекції щодо запобігання випадкам булінгу, агресивної та адиктивної поведінки. Не менш важливою є соціально-психологічна підтримка підлітків. Психологи та соціальні працівники громадських ініціатив мають змогу розширеного та всебічного консультування молоді у кризових ситуаціях за рахунок більшого фінансування.

У підсумку ми отримаємо багаторівневу мережу взаємодії – родина, школа, громада, що значною мірою підвищить рівень результативності впровадженої Програми профілактики.

3.3. Прогноз результативності та критерії оцінки ефективності Програми «Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти»

Очікуємо, що розроблена нами Програма соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків впродовж першого року реалізації демонструватиме наступні результати:

1. Суттєве зниження показників випадків деструктивної поведінки серед учнівської молоді, зафіксованих соціальними інстанціями закладів загальної середньої освіти.
2. Позитивні зміни в динаміці психічного здоров'я підлітків, про що свідчитимуть статистичні дані стандартизованих опитувальників та анкетувань.
3. Покращення академічної успішності та показників відвідуваності навчальних дисциплін.

4. Збільшення залученості підлітків до участі у діяльності громадських організацій, зокрема у волонтерських ініціативах, позакласних заходах.
5. Поліпшення міжособистісної взаємодії з однолітками, про що свідчитимуть спостереження адміністрації навчального закладу.

Прогноз ефективності впровадження Програми «Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти» базується на аналізі досвіду профілактичної діяльності закладів загальної середньої освіти Івано-Франківської територіальної громади, описаному у Розділі 2 (с. 27–34).

Разом з тим, рекомендовані профілактичні заходи потребують оновлення критеріїв оцінки їх ефективності. В першу чергу, ми пропонуємо давати оцінку не тільки якісним показникам системи, а й кількісним. Головним чином, охоплюючи статистичні дані про кількість випадків поведінкових порушень, рівень відвідуваності занять, поширеності адиктивності, агресивних проявів, а також участі у громадському житті, гурткову, спортивну діяльність. Порівняльний аналіз таких різномірних показників дасть змогу сформулювати уявлення щодо фактичного рівня соціальної інтеграції підлітків.

Якісні показники оцінки ефективності передбачають аналіз суб'єктивних оцінок педагогів та представників громадських організацій, батьків та самих учнів щодо змін у поведінці та емоційному стані, шляхом спостереження за рівнем мотивації до навчання, здатністю до конструктивної взаємодії в соціумі, вмінням справлятися зі стресом, тощо.

У зв'язку з викладеним вище, критерії оцінки ефективності включають:

1. Зниження кількості проявів агресії, випадків конфліктів, булінгу та правопорушень серед підлітків.

2. Статистична оцінка змін у рівні стресостійкості, емоційної саморегуляції та психічного здоров'я підлітків.
3. Свідчення активної участі учнівської молоді у шкільних та громадських ініціативах.
4. Розвиток комунікативних навичок і почуття відповідальності (виявлення через психологічні тести та інтерв'ю).
5. Підвищення рівня обізнаності щодо протидії деструктивним проявам;
6. Усвідомлення підлітками власних прав та обов'язків, а також відповідальності за свої вчинки.

Висновок до розділу 3

Аналіз стану профілактики у закладах загальної середньої освіти Івано-Франківської територіальної громади дав змогу виявити низку шляхів запобігання виникненню деструктивної поведінки підлітків, що стало поштовхом для розробки Програми соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. Визначено заходи в межах програми: групові заняття для підлітків, що перебувають у групі ризику розвитку деструктивної поведінки; індивідуальні консультації; артерapia; казкотерапія, ігрова терапія; тренінги; участь підлітків у волонтерських ініціативах; онлайн-семінари для співробітників закладів освіти з питань профілактики та протидії деструктивної поведінки підлітків. Загальні положення Програми чітко визначають мету, завдання, бенефіціарів, термін реалізації, джерела фінансування. Діяльність спланована у напрямках: психосоціальної допомоги підліткам, що мають ознаки деструктивної поведінки; роботи з раннім виявленням деструктивної поведінки підлітків; профілактично-корекційних практикумів; застосування цифрових ресурсів; підвищення рівня обізнаності щодо проблеми деструктивної поведінки серед

педагогічного та технічного персоналу закладу; заохочення учнівської молоді до активної громадської діяльності.

Окремим важливим аспектом є залучення сім'ї, освітніх закладів, громадських організацій до діяльності щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків. Громадські організації Івано-Франківської громади, зокрема Центр дозвілля дітей та юнацтва за місцем проживання, Підрозділ громадської організації «Всеукраїнська громадська організація “Солідарна молодь”», громадський центр «Вільні разом», можуть розглядатися як потенційні партнери для співпраці з закладами загальної середньої освіти для впровадження Програми.

Очікується, що розроблена Програма сприятиме зниженню показників випадків деструктивної поведінки серед підлітків, покращення психічного здоров'я учнівської молоді; підвищення академічної успішності; покращення взаємин з однолітками; збільшення залученості до волонтерської діяльності. Критерії оцінки ефективності Програми соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти включають аналіз різномірних показників (якісних та кількісних), серед яких ключовими є: зниження кількості деструктивних проявів серед підлітків; статистична оцінка змін у рівні психічного здоров'я підлітків; активна участь учнівської молоді у шкільних та громадських ініціативах; підвищення рівня обізнаності щодо протидії деструктивним проявам; усвідомлення підлітками власних прав та обов'язків, а також відповідальності за свої вчинки.

ВИСНОВКИ

У роботі ми проаналізували сутність і особливості деструктивної поведінки підлітків. Узагальнили існуючі підходи до профілактики деструктивної поведінки підлітків, зокрема досвід профілактичної діяльності у закладах загальної середньої освіти Івано-Франківщини. Розробили Програму соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків і визначили критерії її ефективності.

На підставі викладеного у дослідженні бачення стану соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків висновуємо:

1. Деструктивна поведінка – це прояв негативних психічних реакцій особистості у формі руйнівних дій, що спрямовані проти себе, оточуючих чи соціальних норм у період складних життєвих обставин. Підліткова деструктивна поведінка має свої особливості прояву: вживання наркотичних речовин; незахищений секс; самоушкодження; насильство (словесне або фізичне) щодо людей або тварин; знищення майна; бродяжництво; прогулювання уроків; відмова щодо відвідування школи; самоізоляція; крадіжки; вбивство. Соціально-психологічними чинниками деструктивної поведінки підлітків виступають сімейні обставини, вплив шкільного середовища (авторитет вчителя; місце підлітка у системі відносин з однолітками), кризою ідентичності. У науковій літературі існує кілька концептуальних підходів до розуміння профілактики деструктивної поведінки, а саме: психоаналітичний, біхевіористський, когнітивний, гуманістичний, соціологічний і системний підходи. Кожен з дослідників пропонує власне бачення механізмів подолання деструктивності, водночас наголошуючи на певних принципово різnorідних аспектах розвитку особистості.

2. Сукупність даних щодо високого рівня поширеності булінгу у шкільному середовищі, адиктивності, кримінальних правопорушень серед підлітків, наданими Міністерством освіти і науки України, Центром громадського здоров'я МОЗ України та Верховним Судом України обумовило необхідність проаналізувати десять закладів Івано-Франківської територіальної громади. Їх діяльність зосереджуються на профілактиці таких деструктивних проявів серед підлітків як булінг, агресивна поведінка, конфлікти, соціальна дезадаптація, адиктивна поведінка. Попри це, існує потреба у вдосконаленні змісту профілактики, розширенні її форм, посилення взаємодії між школою, родиною, громадою.
3. Запропонована Програму соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків враховує соціально-демографічні особливості підлітків та їх потреби. Вона покликана розвивати в молоді навички самоконтролю, конструктивного розв'язання конфліктів, емоційної зрілості, толерантності та відповідальності за власну поведінку. До діяльності освітніх установ важливо залучити місцеві громадські організації, що роширює можливості для соціальної профілактики та підтримки підлітків. У результаті ефективного впровадження програми прогнозуємо зменшення кількості випадків деструктивних проявів серед підлітків, покращення їх психоемоційного стану, підвищення рівня добробуту та академічної успішності учнівської молоді.

Запровадження цієї Програми у роботу закладів освіти – це створення простору довіри, де кожен підліток відчуває себе почутим, зрозумілим, а головне, важливим. Кожен захід – це крок до того, щоб молодь навчилася керувати емоціями, поважати себе та інших, бачити у кожній людині цінність і потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексевич М. І., Кривопишина О.А. Я-концепція особистості у гуманістичній психології. *«Проблеми та перспективи розвитку забезпечення безпеки життєдіяльності»*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. курсантів і студентів, Львів, 2024. С. 190.
2. Безпалько О. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ. 2016. 22 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ, 2003. 134 с.
4. Безпалько О. В. «Соціальна педагогіка» Пауля Наторпа: нове прочитання в контексті євроінтеграції / О. В. Безпалько. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1-2. С. 13–22.
5. Березовська, Л. І., & Ямчук, Т. Ю. Особливості ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. *Вісник Національного університету оборони України*, 57(4). 2021. С. 5–11.
6. Бойчук В. Є. Звіт директора ліцею про підсумки діяльності Ліцею №15 Івано-Франківської міської ради у 2023–2024 навчальному році. Івано-Франківськ, 2024. : вебсайт. URL: <https://school1508.webnode.com.ua/zviti/> (дата звернення: 22.08.2025).
7. Булінг і толерантність у школах: результати двох хвиль масштабного всеукраїнського опитування вчителів : Міністерство освіти і науки України від 23.05.2025 р. : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/news/bulinh-i-tolerantnist-u-shkolakh-rezultaty-dvokh-khvyly-masshtabnoho-vseukrainskoho-opytuvannia-vchyteliv> (дата звернення: 06.07.2025).
8. Вживання алкоголю серед підлітків: останнє дослідження ESPAD. Центр громадського здоров'я МОЗ України від 10.08.2021 р. : вебсайт. URL: <https://www.phc.org.ua/news/vzhivannya-alkogolyu->

[sered-pidlitkiv-ostanne-doslidzhennya-espad](#) (дата звернення: 06.07.2025).

9. Гнатюк Д. А., Дудник О. А. Соціально-психологічні причини асоціальної поведінки в ранньому юнацькому віці : маг... : 053 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2023. 71 с.
10. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. Харків: ХНУВС, 2015. 166 с.
11. Делінквентний підліток: Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
12. Діалектова Є.М. Популяризація здорового способу життя серед підлітків засобами соціальної реклами: : маг... : 231 / ЗНУ. Запоріжжя, 2020. 84 с.
13. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М., Лютий, В., Лях, Т., Пашко, Н., Соловйова, В., Сорокіна, О., Спіріна, Т., Суліцький, В., Удовенко, Ю., Чепенко, О., Чуйко, О., Швед, О., & Янковець, В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. 144 с.
14. Золотова Г.Д. Системний підхід до профілактики адиктивної поведінки дітей / Г.Д. Золотова //Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 5 (288), Ч. I, 2014, С. 163-178.

15. Ліцей ім. Івана Пулюя Івано-Франківської міської ради. Наказ від 31.08.2023 № 114 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) на 2023–2024 навчальний рік». Івано-Франківськ, 2023. 8 с.
16. Луб'янський О. Вплив соціальних чинників на стан здоров'я підлітків. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. С. 184–191.
17. Лордос А., Морін Е., Фанті К., Лемішка О., Гест О., Симео М., Контоюліс М., і Гаджиміна Е. Доказовий аналіз психосоціальної адаптивності підлітків у зоні конфлікту та роль системи освіти як захисного середовища. UNICEF. Косово, 2019. 56 с.
18. Лях Т., Спірін А., Жуков В., Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. Ввічливість. Humanitas, Вип. 1, 2023 с. 64–72.
19. Мусаелян О. М. Аутоагресивна поведінка особистості: основні концептуальні підходи. Київ: НАУ. С. 140–143.
20. Наказ про затвердження Плану заходів, спрямованих на створення безпечного освітнього середовища, запобігання та протидію насильству, булінгу (цькуванню) у Ліцеї №10 Івано-Франківської міської територіальної ради у 2025/2026 н. р. від 29.08.2025 №204 // Ліцей №10 Івано-Франківської міської ради. Івано-Франківськ, 2025. 7 с.
21. Наказ про організацію роботи педагогічного колективу освітнього закладу щодо попередження дитячого травматизму у 2024–2025 навчальному році від 02.09.2024 №219 / Ліцей №11 Івано-Франківської міської ради. Івано-Франківськ, 2024. 3 с.
22. О. В. Березюк, Т. В. Воронцова, О. В. Єресько, В. С. Пономаренко, І. А. Скорбун Організація профілактичної роботи у навчальних закладах. Посібник для адміністраторів системи освіти. Київ: «Здоров'я через освіту», 2014. 128 с.

23. Організація системи соціального захисту в Україні : кол. моногр. / [І. О. Карпич, О. О. Матрос, Л. А. Моргай, Ю. В. Підвальна]; за ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Київ : Компринт, 2024. 195 с.
24. Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки в підліткових субкультурах : дис... д-ра. псих. наук : 19.00.07 / Рівненський державний гуманітарний ун-т., Рівне. 2019. 424 с.
25. План заходів, спрямованих на створення безпечного освітнього середовища, запобігання та протидію насильства, булінгу (цькуванню) у Ліцеї №2 Івано-Франківської міської ради на 2025-2026 н.р. Івано-Франківськ, 2025. 5 с.
26. План заходів щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) на 2024–2025 навчальний рік / затверджено директоркою ліцею №1 Івано-Франківської міської ради О. Мургою від 02.09.2024 Івано-Франківськ, 2024. 3 с.
27. Положення щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми / затверджено директором Стефанишиним В. від 29.08.2025. Івано-Франківськ, 2025. 8 с.
28. Посвістак, О. А. Біхевіористський підхід до сім'ї: специфіка та основні концепції / О. А. Посвістак. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2016. № 7. С. 111-117.
29. Психологічна служба ліцею №3 Івано-Франківської міської ради : веб-сайт. URL: <https://school3.if.ua/psychological-service> (дата звернення: 22.08.2025).
30. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2015. 336 с.
31. Річний план роботи Ліцею №6 імені Івана Ревчука Івано-Франківської міської ради на 2024–2025 навчальний рік. Івано-Франківськ, 2024. 137 с.

32. Самсін І.Л., Гачак-Величко Л.А. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип.28. С.43–47.
33. Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Випуск 6. С. 108–114.
34. Симео М., Махлузарідес М., Гест А., Морен Е., Лордос А., Фанті К., Дрига А. Підлітки та школа: Як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однолітків і вчителів впливають на українських підлітків. ЮНІСЕФ, 2020. 32 с.
35. Стаднік М. О. Основні підходи до причин девіантної поведінки у суспільстві. *Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії: матеріали міжнар.наук.-прак. конф. / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева*. Одеса, 2015. С. 34–36.
36. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2021 році / Верховний Суд України. Київ, 2022. 110 с.
37. Староугринівський ліцей Новицької сільської ради Калуського району Івано-Франківської області. Наказ від 28.08.2024 № 98-о «Заходи щодо створення безпечного освітнього середовища, запобігання та проявам насильства (булінгу, цькуванню) на 2024–2025 н. р.». Калуш, 2024. 5 с.
38. Стельмах С. Профілактика складних життєвих обставин: концептуалізація поняття. *Recent issues in social work* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 1. 2022. С. 134–146.
39. Чорна Н. Роль психоаналітичного підходу у розумінні поведінкових розладів. *Наукові праці Міжрегіональної академії*

- управління персоналом. Психологія. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Випуск 3 (64). Хмельницький, 2024. С. 37–42.*
40. Чорний Г. О., Луценко А. П. Деструктивна поведінка: визначення та форми її прояву. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 712–714.
41. Швець Т. М. Соціально-педагогічні умови профілактики делінквентних виявів в учнівському середовищі. *Педагогічний альманах: зб. наук. Праць / редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Випуск 27, 2015. С. 235.*
42. What Causes Destructive Teen Behavior? Newport Academy : веб-сайт. URL: <https://www.newportacademy.com/resources/mental-health/destructive-teen-behavior/> (дата звернення: 19.04.2025).